

УДК 343.2.01(477)(091)

О.В. Козаченко

ІСТОРИКО-КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ ВИМІР СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

Звернення до історико-культурологічного дослідження сучасного українського кримінального права викликано необхідністю усвідомлення шляхів подальшого розвитку кримінального права в сучасних умовах його оптимізації. Немає ніяких сумнівів у тому, що поспішне безсистемне корегування кримінально-правових установлень тільки зашкодить становленню режиму законності і правопорядку в Україні. Таким чином, пошук відповіді на запитання: що виступає змістом парадигми сучасного стану розвитку української культури і права, як її невід'ємної частини взагалі і кримінального права зокрема, має не тільки значне теоретичне, але й практичне значення. Автор вважає, що пошук відповіді на поставлене запитання повинен здійснюватися за умови визнання того, що культура характеризується як мінімум ознаками бінарності, тобто структурним елементом культури поряд з іншими елементами є право. Крім того, формування парадигми в праві як зразка, який передає всю багатомірність суттєвих ознак права на певному етапі його розвитку, здійснюється на засадах спадкоємності, а тому визначення парадигми вимагає звернення до попередніх етапів розвитку права.

Метою даної публікації є визначення парадигми стану кримінального права в умовах сучасності шляхом застосування культурологічного підходу і метода історизму.

Періодизація, як форма теоретичного осмислення основних етапів становлення та розвитку культури, характеризується визначеністю хронологічних рамок формування і розвитку окремих відрізків культурологічного процесу, протяжність кожного з яких залежить від принципу періодизації. Беручи до уваги, що предметом дослідження виступає субкультура правового характеру, уявляється можливим провести її аналіз на підставі відображення в *cultura juris* елементів рефлексії людини в культурному бутті окремого історичного етапу існування людини. Для досягнення поставлених цілей уявляється досить вдалою періодизація з виділенням етапів премодеิร์น, модерн, постмодерн. Для традиційної шкали періодизації вказані історичні етапи культурного розвитку відповідають Стародавньому світу, Середньовіччю та Новому часу [1, с. 6-7]. Враховуючи умовність такої відповідності й розмитість меж між різними етапами еволюційного розвитку суспільства, уявляється необхідним звернутися до визначення загальних рис, що формують сутність кожного історичного етапу і його парадигми. Необхідно застережити, що вказана періодизація свідчить про еволюційність розвитку культури, а також підкреслити, що в межах окремого його етапу поряд з адитивними ознаками існують і ті, які притаманні як попередньому, так і наступному етапові розвитку, оскільки еволюція передбачає природний перехід від одного ступеня розвитку культури

до іншого. Таким чином, у межах окремого культурологічного етапу виникає ситуація, коли поступовість “революціонізації” проглядається в окремому рівні розвитку культури. Враховуючи перманентність історичного культурного розвитку, автор визначає, що в процесі дослідження буде звернена увага не на зв’язки, які зберігаються в окремій епохальній культурі і які визначають поступовість еволюції, а на адитивні ознаки в системі їх відображення на досліджувану галузь права – кримінальне право.

Культура періоду премодеิร์น характеризується відсутністю жорсткої диференціації людини від оточуючого її світу, оскільки людина тільки почала усвідомлювати себе елементом об’єктивного буття. Характер взаємовідносин людини з природою може бути охарактеризований формулою “природа в людині й вона в природі”. Світогляд людини премодеิร์น спрямований на перші спроби власної рефлексії і визначеності відносно місця її в оточуючому світі, причому цей світ обмежується виключно природними явищами і не поширюється на соціальні зв’язки, з частиною яких людина себе поки що не отожднює. Таким чином, все свідоме буття людини пронизано змістом її протидорства з природними силами, за якими визнавався трансцендентний характер і який визначає як внутрішнє буття людини, так і його зовнішні прояви. Суспільність людини премодеิร์น визначається її колективізмом, який не несе характеру усвідомленої реалії, а є результатом протидорства “ворожим” силам природи. Парадигма премодеิร์น може бути визначена як “колективна самотність людини”, яка тільки починає усвідомлювати зміст власного суспільного буття.

Період модерну ознаменовується самоусвідомленням особи як самостійного та автономного елемента об’єктивної дійсності, яка є “не тільки актором, але й автором своєї власної драми”. Визначальний елемент модерну – Просвітництво створило уявлення про можливість розбудови щасливого майбутнього, і таке щастя в повному обсязі залежить від самої людини. На відміну від премодеิร์น людина модерну звертається не до минулого, в якому вона знаходила відповіді на власні запитання, а дивилась у майбутнє, формуючи власний Розум, який, за світоглядом метафізиків модерну, є наймогутнішим засобом для вирішення тих проблем, які постануть перед людством. Парадигмою модерну є поодинокі людина, яка кидає виклик природі й існує за принципом “життя не підконтрольне ані природі, ані Богу, а тільки Людині”. На підставі власної самооцінки людина модерну вбачала за необхідне змінювати як природу, так і суспільство, спираючись виключно на власні уподобання і на власний розсуд, не враховуючи об’єктивні закономірності людського буття.

Епоха модерну закінчилась як тільки людина усвідомила, що її відрив від природи був хвалькуватим і не завжди обґрунтованим. Наступна епоха, епоха постмодерну, визначається парадигмою критицизму, що спрямовується на прискіпливе дослідження не тільки оточуючого буття, але й тих процесів, які відбуваються в самій людині, ставлячи навіть під сумнів “святу святих” модерну – розум людини та підвалини розумової діяльності. Культура постмодерну орієнтує людину на здійснення порівняння і пошук відповіді на виникаючі запитання, спираючись виключно на власний досвід з його коригуванням на

засадах змін сьогодення. Розвиток наукомістких технологій (мультимедійних, біогенних) створює передумови для формування віртуального буття людини, яка замінює соціальні зв'язки на періодичне контактування з представниками “собі подібних”. Постмодерн – епоха “безособистісних” відносин, принципові ознаки яких знаходять відображення в культурі людини постмодерну.

Вказані ознаки епохального характеру не могли не відбитися на розвитку права у відповідних умовах, створивши підґрунтя для формування права премодерну, модерну та постмодерну. Дослідження загальних особливостей становлення правових систем у період існування окремих історичних етапів розвитку культури дає змогу більш детально проаналізувати природу, фундаментальні підвалини та логіку формування кримінального права.

Виникнення права епохи премодерну відбувалось на підставі феноменонізації окремих соціальних інститутів, які склалися в період самоусвідомлення людини та формування її природної окремоті. Формування кримінального законодавства традиційно пов'язується з виникненням і широким застосуванням “архаїчних першонорм”, серед яких особливе місце займають табу і таліон. З терміном “табу” традиційно пов'язується найбільш стародавня вимога до всіх суб'єктів не вчиняти дії, яким приписувався аморальний та суспільно небезпечний характер, оскільки джерела формування табу мають персоніфікований характер і пов'язуються з діяльністю предків. Предки за допомогою табу створюють певний збалансований між людиною і оточуючою природою порядок, який може бути порушений вчиненням заборонених дій. Наслідки порушення табу оцінюються як певна катастрофа, яка породжується порушенням паритетом. Таким чином, табуальні заборони носять всеохоплюючий та абсолютний характер і не мають винятків, оскільки апеляція спрямовується до предків, відсутність яких унеможлиблює вирішення спірних питань.

Епоха модерну визначається формуванням у людини в умовах рефлексії розуміння власної самобутності, з одного боку, і відокремленості – з іншого, з подоланням традиційного для премодерну розуміння людини як істоти із загальними людськими якостями. Парадигма модерну формується в умовах самовизначеності особи і намагання перервати той еднаючий зв'язок, який створювався в період необхідності протистояння “недружнім” природним проявам. В епоху модерну особа відмовляється від ототожнювання себе з іншими “собі подібними” і звертається до тих власних якостей, які свідчать скоріше про власну унікальність, ніж про відповідність іншим суб'єктам соціального буття.

Модерн формується на підставі принципів, які визначають природу відповідного типу розвитку культури і включають у загальному вигляді такі положення, як:

- спрямованість на визначення і розбудову єдиної системи культурних норм;
- єдиним критерієм знання вважається істина;
- визначальною сферою розвитку культури визнається наука;
- суттєве визнається підвалиною дійсності [2, с. 80-81].

Епоха модерну не могла не накласти на кримінальне право свого особливого характеру, що знайшло відображення у формуванні принципу індивідуалізації покарання й орієнтації від фактично необмежених форм покарання до чітко визначених, з урахуванням характеру злочинного діяння. Індивідуалізація епохи модерну приводить до відмови від колективних форм відповідальності й орієнтації на пошук особистих форм впливу на особу, яка вчинила суспільно небезпечне діяння. Однак парадигмою епохи модерну є етатистський погляд як на злочин, так і на відповідальність за його вчинення. Злочинне діяння розглядається як протиправна поведінка, що спрямована на завдання шкоди соціальним цінностям, які знаходяться під охороною держави. Відповідно, реакція держави на такі діяння у формі кримінального покарання спрямована на відновлення завданої шкоди саме державі з відстороненням потерпілої особи навіть не на другий план.

Як вже зазначалося, культура епохи постмодерну будується на антропоцентричних засадах, оскільки погляд людини постмодерну звернений скоріше в себе, аніж навколо себе. Розвиток культури і науки дає людині достатньо інформації про оточуючий її світ в залежності від того, на чому вона фокусує свій погляд. Тому людина епохи постмодерну концентрується на рефлексії як власного становища в системі соціальних цінностей, так і власної поведінки, у тому числі й кримінального характеру.

Обсяг наукової статті не дає можливості звернутися до всіх проявів парадигми кримінального права в епоху постмодерну, однак автор вважає за необхідне наголосити на двох її аспектах. По-перше, напрям антропологиці вимагає в основі причин вчинення злочинів розглядати саме антропологічний фактор. Автор поділяє погляди, згідно з якими в підґрунті більшості злочинних діянь, у тому числі й необережних, знаходиться бажання і прагнення особи задовольнити власне ЕГО, яке має різноманітні прояви: від потурання власним егоїстичним нахилам вітальної природи (задоволення пристрасті, прагнення необумовленого власною діяльністю збагачення та ін.) до досягнення соціально позитивних цілей, однак через застосування протиправних засобів. Метою задоволення власного ЕГО є бажання людини пережити духовний підйом, але не внаслідок вчинення суспільно позитивних дій, які спрямовані на отримання загальнопозитивного результату і вчинення яких є більш довгим шляхом до отримання результату, ніж той, який прокладається вчиненням злочину.

По-друге, адекватна відповідь на вчинення злочину повинна мати чітко визначений особистий “крапковий” характер, який спрямовується на відновлення “дозлочинного” стану особи, який характеризувався критичним ставленням до можливості потуранню власному ЕГО будь-яким, у тому числі й злочинним, шляхом.

За зазначених підстав втрачає сенс безпосередня і безумовна охоронна функція кримінального права, яка виражається у формі кримінального покарання, спрямованого на відплату суб'єкту, що допустив у власній поведінці дії, заборонені кримінально-правовими нормами. Відволікання особи від спрямованості її поведінки на задоволення егоїстичних проявів повинно здійснюватися на

засадах вжиття заходів виховного, медичного, лікувального, відновлювального, цивільно-правового, однак не карального характеру. Трансгресивні (намагання переступити межу допустимої поведінки), регресивні (інстинктивний вибір поведінки на вітально-неусвідомлювальних засадах), агресивні (злочинна поведінка розглядається як самоціль), дигресивні (намагання досягнути соціально-позитивної мети супроводжується відволіканням особи від встановленого еталону) моделі поведінки можуть коригуватися лише на умовах усвідомлення особою недопустимості вибору такого варіанта поведінки, що відсторонює необхідність призначення покарання на другий план, концентруючись виключно на випадках рецидивної злочинності.

На підставі зазначеного уявляється можливим переглянути традиційну структуру характеристик і форм кримінальної відповідальності як унікальної і єдиної відповіді з боку держави на вчинений злочин, чим і обґрунтовується формулювання нової парадигми кримінального права, парадигми антропоцентричного характеру, яка повністю відповідає загальним тенденціям розвитку історії кримінального права на українських землях.

Література

1. Лук'янець В. Наука в інтер'єрі постмодерну / В. Лук'янець // Філософ. думка. – 2005. – № 1.
2. Розин В. М. Культурологія : учебник / В. М. Розин. – М. : Инфра-М, 1999. – 344 с.

Анотація

Козаченко О.В. Історико-культурологічний вимір сучасного українського кримінального права. – Стаття.

Сучасні тенденції розвитку кримінального права зумовлені історико-культурологічними передумовами, які дозволяють охарактеризувати природу генезису сучасного кримінального права. В основу дослідження покладено загальнотеоретичне уявлення про парадигму кримінального права, яка виступає у формі антроподицеї, орієнтуючої розвиток кримінального права в епоху постмодерна.

Ключові слова: історико-культурологічний вимір кримінального права; премодеิร์น, модерн, постмодерн; антроподицея кримінального права; антропоцентричні цілі кримінального права; парадигма кримінального права.

Summary

Kozachenko O.V. Historical-Culturological Dimension of Modern Ukrainian Criminal Law. – Article.

The modern tendencies of development of criminal law are predetermined by historical-culturological premises that allow to characterize the nature of genesis of modern criminal law. General theoretical views about paradigm of criminal law, which come out in form of anthropodition, that orients development of criminal law in epoch of postmodern are used as a basis of the research.

Key words: historical-culturological dimension of criminal law, premodern, modern, postmodern, anthropodition of criminal law, anthropoditional purposes of criminal law, paradigm of modern criminal law.